Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

FRAZEOLOGIYADA INSON OBRAZI TUSHUNCHALARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI HAQIDA AYRIM XULOSALAR

Nazarova Shahlo Nodirjon qizi
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti, 1-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23759008

Annotatsiya: Tezisda frazeologiyada inson obrazi tushunchalarining lingvokulturologik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Frazeologik birliklar xalqning dunyoqarashi, madaniy tajribasi va qadriyatlarini aks ettiruvchi til birliklari sifatida qaraladi. Inson xarakteri, tashqi qiyofasi va ruhiy holatini ifodalovchi iboralarning milliy-madaniy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda lingvokulturologik yondashuv va assotsiativ metod asosiy tahlil usullari sifatida belgilanadi. Ilmiy natijalar inson obrazining til orqali madaniy ong bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: frazeologiya, inson obrazi, lingvokulturologiya, milliy-madaniy ong, assotsiativ metod, iboralar, til va madaniyat.

KIRISH

Frazeologik birliklar tilning eng barqaror va madaniy yuklangan qatlamlaridan biridir. Ular xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi va qadriyatlari asosida shakllanadi hamda ko‘pincha bir necha avlod davomida saqlanib qoladi. Shu sababli frazeologiya tilshunoslikning ham, madaniyatshunoslikning ham diqqat markazida turadi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganadigan fan sifatida, frazeologik birliklarni esa madaniy xotira va milliy dunyoqarashning tili sifatida tahlil qilishga imkon beradi.

Frazeologiyada inson obrazi alohida o‘rin egallaydi. Inson xarakteri, tashqi qiyofasi, ruhiy holati va ijtimoiy munosabatlari iboralar orqali ifodalanadi. Masalan, odamning sabr-toqatli yoki sabrsiz ekanligi, mehr-oqibatliligi yoki manfaatparastligi ko‘pincha obrazli iboralarda aks etadi. Bunday birliklarni tahlil qilish orqali bir xalqning inson haqidagi tasavvurlarini, ijobiy va salbiy xislatlarga bergan baholarini aniqlash mumkin.

Tezisning dolzarbligi shundaki, inson obrazini ifodalovchi frazeologizmlar hozirgacha lingvokulturologik nuqtai nazardan yetarlicha tizimli o‘rganilmagan. Ko‘pgina ishlarda ularning semantik yoki strukturaviy jihatlari alohida ko‘rib chiqiladi, lekin madaniy ong bilan bog‘liqligi va milliy xarakterni aks ettirish imkoniyati kam tahlil qilinadi. Shu bois mazkur tezisda ushbu jihatlarga e’tibor qaratiladi.

Tezisning maqsadi frazeologiyada inson obrazi tushunchalarining lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash va ularning milliy-madaniy mazmunini asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: inson obrazi tushunchasining frazeologiyadagi o‘rnini belgilash; lingvokulturologik yondashuvning asosiy tamoyillarini ko‘rsatish; inson obrazini ifodalovchi iboralarning milliy-madaniy xususiyatlarini tahlil qilish hamda assotsiativ metod asosida xulosalar chiqarish.

ASOSIY QISM

Frazeologiyada inson obrazining mohiyati

Inson obrazi frazeologiyada odam xarakteri, tashqi ko‘rinishi, ruhiy holati va ijtimoiy roli orqali namoyon bo‘ladi. Bu obraz tilda ko‘pincha tayyor iboralar shaklida mavjud bo‘lib, ular nutqda yangi so‘z yasashsiz, tayyor ma’no bilan qo‘llanadi. Shu jihatdan inson obrazini ifodalovchi frazeologizmlar til egalarining inson tabiatiga oid tasavvurlarini jamlaydi.

Inson obrazini ifodalovchi iboralarni tahlil qilishda ularning tarkibidagi komponentlar muhim ahamiyatga ega. Ko‘pincha iboraning tarkibida inson a’zolari, xususan, yurak, ko‘z, qo‘l, bosh kabi so‘zlar qatnashadi. Bu komponentlar oddiy anatomik ma’noni emas, balki hissiy, aqliy yoki axloqiy mazmunni ifodalaydi. Masalan, yurak so‘zi ko‘pincha mehr, jasorat yoki samimiyat bilan bog‘lanadi, ko‘z esa ziyraklik yoki e’tibor ma’nosida qo‘llanadi.

Shunday qilib, inson obrazi frazeologiyada ikki darajada mavjud bo‘ladi: birinchisi – tilning formal tarkibi, ya’ni komponentlar va ularning birikuvi; ikkinchisi – madaniy talqin, ya’ni iboraning xalq tomonidan qabul qilingan ma’nosi. Lingvokulturologik tahlil aynan ikkinchi darajaga e’tibor qaratadi.

Lingvokulturologik yondashuv tamoyillari

Lingvokulturologiya tilni madaniyat tashuvchisi sifatida o‘rganadi. Bu yondashuvda til birliklari ortida turgan madaniy bilim, an’ana va qadriyatlar tahlilning asosiy obyekti hisoblanadi. Frazeologik birliklar esa madaniy bilimning eng ixcham shakli sifatida qaraladi, chunki ular ko‘p asrlik tajribani qisqa va barqaror shaklda saqlaydi.

Lingvokulturologik tahlilning asosiy tamoyillaridan biri – til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi. Har bir xalq o‘z turmush tarzi va dunyoqarashiga muvofiq ravishda inson obrazini turlicha tasvirlaydi. Masalan, bir xalq uchun kamtarlik ijobiy xislat hisoblansa, boshqa xalq uchun tashabbuskorlik muhimroq bo‘lishi mumkin. Bu farqlar iboralarda aks etadi va ularni tahlil qilish milliy xarakterni ochishga yordam beradi.

Yana bir tamoyil – iboraning madaniy kontekstini hisobga olish. Ko‘pincha ibora lug‘aviy ma’nosidan farqli ravishda, faqat ma’lum madaniy vaziyatda to‘liq tushuniladi. Shu sababli inson obrazini ifodalovchi iboralarni tahlil qilishda ularning kundalik hayotdagi qo‘llanish o‘rinlari va ijtimoiy baholanishi e’tiborga olinishi zarur.

Assotsiativ metod va inson obrazining madaniy talqini

Assotsiativ metod so‘z yoki ibora bilan bog‘liq tasavvurlarni aniqlash uchun qo‘llaniladi. Tadqiqotchi ma’lum bir so‘z yoki ibora bo‘yicha respondentlardan birinchi eslagan tushunchalarni so‘raydi, javoblar tizimlashtiriladi va umumiy assotsiativ maydon aniqlanadi. Bu usul til egalarining ongida mavjud bo‘lgan tasavvurlarni ochishga imkon beradi va lingvokulturologik tahlil uchun muhim empirik asos yaratadi.

Inson obrazi bilan bog‘liq assotsiativ maydon odatda bir necha yo‘nalishda shakllanadi: xarakter xislatlari, tashqi ko‘rinish, emotsional holat va ijtimoiy munosabatlar. Assotsiativ javoblarning qaysi yo‘nalishda ko‘proq to‘planishi xalqning inson haqidagi ustuvor tasavvurlarini ko‘rsatadi. Agar bir xil xislat turli iboralarda takrorlansa, bu uning madaniy ahamiyatga ega ekanini bildiradi.

Assotsiativ metodning cheklovi shundaki, u respondentlarning shaxsiy tajribasiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli natijalar lug‘atdagi iboralar va matnlardagi qo‘llanish misollari bilan solishtirilishi kerak. Bunday qiyosiy yondashuv assotsiativ ma’lumotlarning ishonchliligini oshiradi.

Milliy xarakter va mentalitetning frazeologik ifodasi

Irmatova [1] ingliz va o‘zbek tillaridagi inson xarakteri va tashqi qiyofasini ifodalovchi frazeologizmlarni qiyosiy o‘rganib, bu birliklar ikkala tilda ham tizimli xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, inson tavsifiga oid iboralar faqat individual xususiyatlarni emas, balki xalqning umumiy baholash mezonlarini ham aks ettiradi. Bu xulosa inson obrazining lingvokulturologik tahlili uchun muhim ahamiyatga ega.

Mazkur qiyosiy yondashuv o‘zbek frazeologiyasini boshqa tillar bilan solishtirishda ham foydali. Ikki til iboralarida umumiy obrazlar uchrashi mumkin, lekin ularning madaniy talqini farq qilishi ehtimoli katta. Masalan, bir xil xislatni ifodalovchi obrazli iboralar bir tilda ijobiy, ikkinchisida ehtiyotkorlik ma’nosida qo‘llanishi mumkin. Bunday farqlar milliy mentalitetni ochishda muhim dalil bo‘lib xizmat qiladi.

Lingvokulturologik tahlilda ibora va uning madaniy kontekstini ajratish zarur. Tarjima va lingvokulturologik tadqiqotlarda til birliklarining madaniy ma’nosi alohida e’tiborga olinadi [2]. Shu nuqtai nazardan inson obrazini ifodalovchi frazeologizmlarni tahlil qilish til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni yanada aniq ko‘rsatadi.

XULOSA

Tezis natijasida frazeologiyada inson obrazi tushunchalarining lingvokulturologik xususiyatlari bo‘yicha quyidagi xulosalar chiqarildi. Birinchidan, inson obrazi frazeologiyada xarakter, tashqi qiyofa, ruhiy holat va ijtimoiy munosabatlar orqali namoyon bo‘ladi, va bu tasavvurlar iboralarning tarkibi va madaniy talqinida aks etadi.

Ikkinchidan, lingvokulturologik yondashuv inson obrazini ifodalovchi iboralarning milliy-madaniy mazmunini ochishga imkon beradi. Iboralarning madaniy konteksti va ijtimoiy baholanishi tahlilning asosiy qismi bo‘lishi lozim.

Uchinchidan, assotsiativ metod til egalarining inson haqidagi ongdagi tasavvurlarini aniqlashda samarali vosita hisoblanadi. Uni lug‘at va matn tahlili bilan birga qo‘llash natijalarning ishonchliligini oshiradi.

Tezisning davomi sifatida inson obrazini ifodalovchi frazeologizmlarning keng empirik tahlilini o‘tkazish, assotsiativ eksperiment natijalarini lug‘at ma’lumotlari bilan solishtirish va boshqa turkiy hamda xorijiy tillar bilan qiyosiy tadqiqotni amalga oshirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Irmatova M. Ingliz va o‘zbek tillarida inson xarakteri va tashqi qiyofasini ifodalovchi frazeologizmlar // Science Research [Elektron resurs]. – 2024. – URL: https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/59450 (kirilgan sana: 29.10.2026).
2. Xudoyberganova Z.N. Tarjimaning lingvomadaniy masalalari: o‘quv-uslubiy majmua. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.